

*Petrőczy Éva*¹

IGEI ÉS MAGÁNEMBERI HANGNEM MEDGYESI PÁL MÁSODIK JAJÁBAN

ABSTRACT

The tone of Pál Medgyesi's Second Lament

István Milotai Nyilas's sermons on the twentieth psalm were published in 1620 in Kassa (now Košice) by János Festus. Bishop Milotai dedicated his work to Gábor Bethlen. The choice of topic and dedication both clearly reflect the author's response to current political events. In the Latin dedication letter, Milotai elaborates on how, in light of recent events, we must address the challenging theological question of what constitutes a good prince or monarch. How should one relate to authority when feeling vulnerable towards it or considering the ruler to be unjust? How does God relate to the king, and what can be done if the king strays from God's path?

In 1620, the Kingdom of Hungary was shaken by political and moral crises. Two powers demanded loyalty from the subjects: The recently elected and anointed King Ferdinand II of the Habsburgs, chosen amidst fears, and the Transylvanian Prince Gábor Bethlen, who marched against him to defend the Protestants. The aristocrats, noblemen, and border fortress warriors were forced to choose between two politically and morally questionable options, neither of which offered a pure solution for the leaders of a war-weary region still battling the Turks. Moreover, they faced the threat of execution and confiscation of their estates if they were suspected of betrayal or defection.

Amidst this political and moral crisis, the text draws attention to biblical truths: regardless of whether I consider the authority, the king or the prince to be good or bad, I must pray that they return to God's path. In an era of religious persecution, unjust peace pacts, secret agreements, struggling congresses and broken constitutional promises, this remains one of the most challenging prayers for any devout individual.

1 *Petrőczy Éva* (Dr. habil., PhD) a Károli Gáspár Református Egyetem BTK nyugalmazott egyetemi docense. Fő kutatási területe a magyar és angol puritanizmus irodalma. hetpetty@hungarnet.hu

Keywords: Gábor Bethlen, István Milotai-Nyilas, Psalm 20, political theology, freedom of religion

Medgyesi Pál három, egyaránt gazdagon rétegezett, minden egyhangúságtól mentes halotti orációja fontos értéke a magyar homiletikatörténetnek. Az időrendben első gróf Bethlen István temetésén, 1648. március 29-én Gyulafehérvárott hangzott el. Majd ugyanitt, 1649. január 10-én I. Rákóczi György erdélyi fejedelem, s végül ugyancsak ebben az egyháztörténeti jelentőségű erdélyi városban, 1652. április 28-án a fiatalon elhunyt Rákóczi Zsigmond felett. A három gyászbeszéd harmonikus, biblikusan „hármass fonatú” gyűjteményt alkotott, hiszen mindhárom szöveg egy-egy „athleta Christi”-től, a magyar és erdélyi reformáció egy-egy hősétől búcsúzik. Így, egymás hatását nagyban erősítve, egy kötetbe gyűjtve maradéktalanul igazak és érvényesek rájuk a Prédikátor könyvének szavai: „*Mert ha elesnek is, az egyik felemeli társát. Jaj pedig az egyedülvalónak, ha elesik, nincsen, aki őt felemelje. Ha az egyiket megtámadja valaki, ketten ellene állhatnak; és a hármass kötél nem hamar szakad el.*”² Első kiadásukra Sárospatakon került sor 1653-ban, a másodikra pedig még ugyanabban az évben Nagyváradon, Szenci Kertész Ábrahám híres puritán nyomdájában.³

A magyar református, s ezen belül a puritán irodalom történetében Sárospatak és Nagyvárad igen gyakran hangsúlyosan e lelkeségi irányzat két, szorosan együvé tartozó testvérvárosának és egyben végvárának bizonyult. Így évszázadok múltán is természetesnek érezzük a három gyászbeszéd időben nagyon közeli pataki és váradi megjelentetését. Ezek a szövegek egyébként ugyanúgy egymáshoz kapcsolódó „szárnyasoltárt” alkotnak, mint az az ugyancsak három, valamivel későbbi igehirdetés, amelyek közül az első 1656-ban Bocskai Istvánné Lónyay Zsuzsanna temetésén hangzott el *Igazak sorsa* címen, továbbá egy *Külön ülő keresztyén* című, a sárospataki templomban 1657-ben elmondott prédikáció, s végül az ugyanerről a szószékről, ugyanebben az évben sokakat megszólító *Serva domine*.⁴

Ami jelen témánkat illeti: a három *Jajj*, a három ékes elparentálás közül – bár mindhárom egyaránt örökéletű, örökérvényű, az Ige tisztaságát őrző szöveg – ezúttal Rákóczi Zsigmond búcsúztatóját választottam. Már csak azért is, mert ez voltaképpen – legalábbis közvetve – nyilvánvalóan kettős gyászbeszéd, hiszen Medgyesi rögtön a szöveg elején nyomatékosan említi a Rákóczi-családot ért komoly (az érzelmi mellett elsősorban hitéleti, hitvédelmi!) veszteséget Zsigmond feleségének, Pfalzi Henriettának halálát, aki mindössze fájdalmasan rövid három

2 *Szent Biblia* Károli Gáspár, Budapest, Magyar Bibliatársulat, 2018, 651. (Préd 4,10.12.)

3 MEDGYESI PÁL: *Erdély s egész magyar nép egymás után csak hamar...érkezett hármass jajja s siralma...*, Sárospatak, Renius György, 1653. (RMNy 2486); MEDGYESI PÁL: *Erdély s egész magyar nép egymás után csak hamar...érkezett hármass jajja s siralma...*, Várad, Szenci Kertész Ábrahám, 1653. (RMNy 2504).

4 Minderről részletesen: PETRÓCZI ÉVA: Medgyesi –triptichon, in: PETRÓCZI ÉVA: *Nagyságodnak alázatos lelki szolgája, Tanulmányok Medgyesi Pálról*. „The Obedient Spiritual Servant of Your Highness.” *Hungarian and English Essays on Pál Medgyesi*, Hernád Kiadó – Barankovics István Alapítvány, Budapest–Debrecen, 2007 (Nemzet, egyház, művelődés 4), 55–61.

hónapig élhetett együtt férjével. Azt nem tudhatjuk – a korabeli orvosi diagnosztika és járványtani ismeretek szerény lehetőségeit figyelembe véve –, hogy a fiatal Rákóczi feleségétől kapta-e el a feketehimlőt, s a pusztító kór benne, az ő jóval erősebb szervezetében még hónapokig lappangott, vagy a lelki megrázkódtatás miatt meggyöngült immunrendszere tette őt – már a Sárospataktól távoli Erdélyben, Fogarason – a később elkapott ugyanazon gyilkos betegség áldozatává.

Szabó András Péter így ír erről az ígéretesnek indult, történelmi-egyháztörténeti és magánsíkon is nyilvánvalóan jó választásnak tekinthető frigyről, amelyben az érdekek mellé az érzelmek is szépen, ígéretesen, lassan szerelemmé fejlődve, bimbózni kezdtek: „1651. június 26-án Patakon, számos magas rangú követ jelenlétében, de a fejedelem [a vőlegény bátyja. P. É.] kínos távollétében fényes külsőségek közt meg is kötötték a házasság. Minden adott volt a további fényes diplomáciai pályához. Neves európai protestáns dinasztiából származó feleségével az oldalán Zsigmond akár európai léptékű politizálásba foghatott volna. Új menyével Lorántffy Zsuzsanna is elégedett volt. Úgy tűnik, Zsigmond is megszerette élete eredetileg politikai, s a magánérzelmeket felülíró, elsősorban a reformációt erősítő szempontok és megfontolások alapján választott párját. Nem élvezhették azonban sokáig egymás társaságát, mert Henrietta hamarosan megbetegedett és szeptember 28-ra elvitte a himlő. Zsigmondot mind politikai, mind érzelmi értelemben elszomorította a haláleset, eltemette feleségét, majd anyjával Erdélybe indult. Bizonytalan, hogy ott és akkor milyen tervei voltak, úgy tűnik, a február 8-ra kitűzött országgyűlésen el akarta fogadni a bátyja által ismét felkínált váradi főkapitányságot. Fogarason azonban rajta is kiütöközt a himlő, és február 4-én, többhetes betegeskedés után elhalálozott.”⁵

A rövid, de ígéretes Henrietta–Zsigmond „matrimoniális történetről” részletes és aprólékos korabeli beszámolót olvashatunk Nemes János naplójában, amely egyszerre alapos történelmi-egyháztörténeti és magán-diárium. Itt még arról is értesülünk – hála a II. Rákóczi György szolgálatában álló, hűséges és pontos krónikásnak –, hogy a kedves és szelíd, de a Rákócziak mércéje szerint bizony jóformán szegénynek számító menyasszony családjától milyen, korántsem pompás ékszereket, s szerény ajándékokat kapott!⁶

A „Fejérváratt, az öreg Egyházban Méltóságos Attya mellé temettetett” Rákóczi Zsigmondot búcsúztató prédikáció bevezetése így hangzik: „MÁSODIK PREDIKÁCIÓ, Boldog emlékezetű, eszes, okos, tudós, istenfélő, virágzó nagy hírű nevű méltóságos néhai Rakoci Sigmondnak Teste felett; ki minek utánna *Fel-séges FRIDERIKNEK* Tseh Ország néhai Királynának, Palatinatussi Elector Fejedelemnek, *méltóságos kissebbik Leányát, Isten szerint valo ház-as tarsul magának hozatván*, és véle tsak három holnapig (*oh igen rövid ideig!*) *lakhaván*, Patakon nagy *keserűséggel*

5 SZABÓ András Péter: II. Rákóczi György és Rákóczi Zsigmond, *Sic itur ad astra* (2002/1), 65–101, 90–91.

6 BALOGH Judit (kiad.): *Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686 évekről*, Barót, Tortoma Könyvkiadó, 2023 (Háromszéki téka. 1), 71–78.

el-temette volna, *az után Maga-is igen hamar, ugymint következő* Februariusnak 4 napján 1652 Fogaras várában, *e' kalandozásnak Sátorából, szerelmes Házas társa után éjeli nappali rajta való kesergési közben, a' boldog halbatatlanságra költözött*, életének 29-dik esztendejében.”⁷

A Sárospatakon valójában csak lepke-, vagy madárszárny-lebbenésnyi ideig élő Henriettáról, a téli király és a téli királyné legszelídebb lányáról, valamint a katolikusból reformátussá válni kényszerült Zsófiáról, vagyis a két Rákóczi-menyőről hosszabb tanulmányt írtam, *A kitaszított és a befogadott – Báthori Zsófia és Pfalzi Henrietta* címmel.⁸ Első, Henriettával kapcsolatos szakmai élményem – még jóval a gazdag német nyelvű szakirodalom megismerése előtt – egy fiatalon elhunyt, Sárospatak múltját kutató, nagy tehetségű régész, Gervers Molnár Vera egyik, maradandó értékű könyve volt. Ebből idézek néhány sort a Medgyesi ígéhirdetés további elemzése előtt, hogy a Zsigmond halálát megelőző, ifjú feleségét elpusztító „nyitány-halál” és a rövid, de szeretetteljes Henrietta-búcsúztató reális részleít is feltárjam valamelyest: „RÁKÓCZI ZSIGONDNÉ PFALZI HENRIETTA. ... A kimondottan politikai [bár több Henrietta-levél tanúsága szerint érzelmi-
leg szinte napról-napra mélyülő, csak a korabeli magyar női díszöltözködés „parasztosságától” idegenkedő, P. É.] házasság megkötése Sárospatakon történt, s az esketést a kollégium nemzetközi hírű professzora, Komensky (Comenius) János végezte a templomban, 1651. június 27-én. A fiatalasszony azonban még annak az évnek az augusztusában megbetegedett. A család mindent megtett gyógyulásáért, [nyilván Lorántffy Zsuzsanna is felvonultatta füveskertje gyógyító kincseit, P. É.] fürdőkre, levegőváltozásra vitték, időnként Henrietta is jobban érezte magát, s már egy erdélyi utazást is terveztek számára, amikor a láz újra visszatért, s a száraz, forró nyár és a vérhasjárvány nagyon elgyengítette ... Betegsége súlyosbodott, s szeptember 28-án, Sárospatakon meghalt. Szalárdi János krónikájából tudjuk, hogy a templomban Lorántffy Zsuzsanna családjának kriptájába temették [a teljes *befogadottság* beszédes jeleként Zsuzsanna apja, Lorántffy Mihály mellé, P. É.] A temetési előkészületek és a szertartás a legnagyobb fénnel és gazdagsággal ment végbe. Lorántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond gondoskodtak arról, hogy a teljes német cselédség gyászruhát kapjon. Krakóból szereztek be bársonyt és selymet erre a célra. A temetésre két gyászbeszédet is terveztek, és a gyászjelentést elküldték mindazokra a helyekre, ahová fél évvel korábban a lakodalmi meghívót címezték...”⁹

A prédikáció korábbiakban idézett, helyzetmeghatározó sorai után következik a tényleges, tényfeltáró kezdet, amelyben nem csupán Medgyesi teológiai tudása és érzékeny magánemberi lelkülete csillan fel, hanem az a tágabb látókörű szemlé-

7 MEDGYESI, *Erdély s egész magyar nép* (Várad), címlap.

8 PETRÓCZI ÉVA: A kitaszított és a befogadott, in: PETRÓCZI ÉVA: *Mennyei társalkodások, Újabb tanulmányok*, Sárospatak, Hernád, 2019. (Nemzet, egyház, művelődés 12), 76–96.

9 GERVERS-MOLNÁR Vera: *Sárospataki síremlékek*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, (Művészettörténet füzetek 14), 45.

let is, amelyet 1631 elejétől májusáig, Cambridge-ben töltött tanulmányi ideje alatt szívott magába: „Változásokkal, oh sok változásokkal elegyes nyomorult rövid élet! mellynek ha mi kitsiny mézze, annyi a’ mérge, ha mi kis jo iz benne, még jól meg sem kostolhattad, keserű epével fordul fel. Alhatatlan vizi buborék, *levegő párah! melly egy kevésse tetszik, s’ meg hamar el-mulik ... ez élet tsak egy kis mutatkozás, s’ ottan hamar elenyészés.* Igazán *Comeodia*, melyben egy kevés idő alatt, nagy hatalmas világi dolgok véghez mennek...”¹⁰ Ezt az idézetet olvasva a spanyol barokk drámaíró, Calderon de La Barca kilenc változatban megjelent, sok nyelvre lefordított, világhírű darabja, a *La Vida es sueño* (*Az élet álom*) is az eszünkbe juthat. Ez a nevezetes mű azonban csak 1635-ben jelent meg, s Medgyesi mindössze 1631 januárjától májusáig tartózkodott Cambridge-ben. Itt azonban – az angol nyelvben előrehaladva – találkozhatott Shakespeare néhány sorával is, amelyek ugyanezt a gondolatot fogalmazzák meg. Ami pedig itthoni olvasmányait, s éppen Rákóczi Zsigmondhoz való, egyszerre hitéleti és intellektuális barátságát illeti, érdemes idéznünk Császár Károly Medgyesi kismonográfiájának szavait: „Ebben a környezetben. [t. i. Patakon, P. É.] ismerkedik meg a fejedelem kisebbik fiával, a nagytehetségű, valóban a reneszánsz korának humanisztikus műveltségű főuraira emlékeztető ZSIGMOND herceggel. Ha Medgyesi vagy egyszer [ahányszor csak] Sárospatakra ment, a herceg igen szívesen rendelkezésére bocsátá gazdag könyvtárát. A gyakori együttlét idővel baráti viszonyná fejlődött, mely az egyház-kormányzati harc idejében valóságos szövetséggé alakult.”¹¹ Ne feledjük, ekkor Patakon élesben zajlott a helybéli puritán és puritanizmusellenes erők közötti harc! *A Rákóczi család könyvtárai 1588–1660* című, jól ismert és sokunk számára kiemelten fontos kiadványt fellapozva az a benyomás kifejezetten megerősödött bennem, hogy a korabeli, nem kizárólag egyházi világirodalom közelébe Zsigmond révén juthatott Medgyesi, még ha – tudom, ez túl szép lett volna ahhoz, hogy igaz legyen – Shakespeare és Calderon nevével nem is találkoztam a katalógusban.¹²

Tekintettel az egyszerre hitéleti és szépirodalmi rangú, árnyalt, terjedelmes búcsúztató hosszúságára, igyekeztem a szövegből néhány olyan támpontot kiemelni, amelyek az előadásom címében hangsúlyozott, nagyon rokonszenves vonásokra utalnak. Éppen azért, mert egyszerre igei, biblikus, s ugyanakkor a gyászszertartáson szolgáló lelkipásztor egyéniségét, a számára nem elsősorban előkelő rangja, világi hatalma, hanem szellemi és spirituális értékei miatt oly kedves halotthoz való ragaszkodását fejezi ki. Ez mindmáig tanúságul szolgálhat minden, a búcsúztatás fájdalmas feladatát vállaló igehirdető számára, mert egyedül ez a magatartás, ez a szemlélet mutathat a remény, a vigasztalás és a feltámadás irányába; egy-egy gépies, személytelen laudálás soha. Medgyesi Pál már prédikációja alcímében megtisztelt Zsigmondot, sok további mellett egy különösen is nagy erejű szóval,

10 MEDGYESI, *Erdély s egész magyar nép*, 26.

11 CSÁSZÁR Károly, *Medgyesi Pál élete és működése*, Budapest, Franklin Társulat, 1911, 34.

12 MONOK István, *A Rákóczi-család könyvtárai 1588-1660*, Szeged, Scriptum, 1996 (A Kárpát-medencei korai könyvtárai 1).

a „virágzó” díszítő jelzővel, amelyre szövegében sokszor visszatér, s amely – mint a későbbiekben majd kifejtem – valóságos iskolateremtőnek is bizonyult, megint csak a Sárospatak–Nagyvárad „tengely” mentén.

Már a búcsúztató első harmadában felbukkan további, ugyancsak a növényvilághoz tartozó metaforasor, az emberi mulandóság és a fű hasonlatával indítva, amely többek között Händel *Messzián*ának szövegkönyvében is központi szerepet kapott, ennek, mint tudjuk, fő textuális pillére Máté evangéliuma.¹³ Innen jut el az igehirdető egészen a vonakodó próféta, Jónás menedéket nem adó tökszálaig, s a féregrágt a kerti növények hétköznapi példázataig, amelyek látványa ugyancsak az emberi sorsot ábrázolja ki.¹⁴ A hosszas, Izrael történetéből vett példázatok után – Mózes első könyve alapján – a prédikátor mindazokra a természeti eseményekre, jelekre figyelmeztet, amelyek nekünk, bármely történelmi korban élt, vagy élő embereknek szóló üzenetek: „*Loth* alig jöhet ki Sodomából, mindjárt erede az égből az hallatlan tüzes eső. [Úgy érezhetjük most, évszázadok múltán, hogy ezek a fenyegető előjelek sokkal inkább szólhattak – még ha csak közvetlenül is – a túlhajtott, becsvágyó, politikai ambíciókkal teli I. Rákóczi Györgynek, mintsem a protestantizmust minden erejével megerősíteni kívánó, az ellenreformáció lelki veszélyeit felismerő, ifjan távozott Zsigmondnak, a királyi címre áhítózó fejedelem „eklézsiaközpontú” öccsének!] Még a’ természetben-is bé vagyon ez oltva: az Esztrag [eszterág, vagyis: gólya], fetske, meg-érzik a telet, s jo idein el-mennek előtte: a hangyák az áradások előtt, idején ki-költöznek tojásokkal a földből. A’ melly darab földön, indulás következik, az ott lako madarak eleve el-mennek onnét.”¹⁵

A fenti sorokban Medgyesi nem mindennapi erejű „concionátorként”, hitszónokként a Rákóczi Zsigmond temetésére összegyűlt neves és névtelen gyásznépet, de voltaképpen a Bibliát és a hitéleti irodalmat rendszeresen olvasó közembereket is ugyanilyen erővel igyekszik óvni és erősíteni, egy ugyancsak apokaliptikus, felekezetek és országok közötti harcokkal teli korban. Mégpedig a Szentírásból vett, a növények és az állatok világához kötődő bölcs, sokszor menekvést kínáló, közérthető és megszólító erejű példázatokkal.

A szenvedélyes és hosszas elparentáló szöveg talán lehangsúlyosabb szakasza az alábbi fél oldal, mert ez a részlet a Báthoriak, a Bethlenek és a Rákócziak személyes veszteségét egybefonódó, s Magyarországot és Erdélyt egyszerre veszélyeztető tragédiaként mutatja be, az eddigi mértéktartó hangnemhez képest a szöveg e pontján kifejezetten drámai erővel: „Tekintetek e’ fekete gyászal bé-vont szomorú helyére [helyesen: szomorúság helyére], kit zártatok ide? Leg elsőben-is szeginy marokni Magyar nép, Erdély s’ Magyar ország, te fontold-meg keserű nagy kárvalásodat. Az erővel, s’ serénységgel viragzo Ifjuság, tsak magán-is az országoknak leg drágáb kintseknak esmértetet eleitől fogva, honnan költ e köz mondás: *Vének eszével s’ ifjak erejével*. Teneked, lásd-meg kérlek, az irigy halál, gyönyörűséges, gyer-

13 Mt 6,29.

14 MEDGYESI, *Erdély s egész magyar nép*, 27.

15 Uo., 33.

mekdéd [gyermekded] fátat vágta-ki kertedből! nem tsak közönséges erős Ifjad, hanem egész minden jó Ifjaidnak kellő szép ékes virág szála, minéművel nehéz meg-mondani, hogy tündöklöttél-é valaha: zöldellő borostyánod, kinek árnyékában sok felől való rád töréseknek fűtős hévségek ellen, reménletted, hogy megmaradhac, ez hiszem tőled oda! kevés számu, haza hasznára serdült erős Ifjaidnak, sőt az erőnél-is szükségeseb, s' sok ősz fejeket felül haladó tanátsosságodnak [itt: tanultságodnak, műveltségednek], és bölts értelmes voltodnak, mellyel meszszerre-is híres-is valál: s ezekhez képest Isten után való nagy reménségidnek summáját takarítod ezentül sirban! Oh buba merült, oh nyomorult szegény Haza! Kin egyik keserves kárvallásnak örvénye a másikat *hija*, míg majd el-burulsz, s el-fogycz tellyességgel! Oda vadnak már tőled régen, régi erős oszlopid! A híres neves, s oly sok időig viragzo BATHORI Háznak majd emlékezeti-is elfogy! A Tündöklő BETHLEN *Familia*, ki alatt ki-tépődöt szárnyad nőni kezdet vala, mely hamar el-enyészek! Ez egyetlen egy Isten után való reményed is, a' Fényes RÁKOCI Nemzet, im oh mint meg-bomla, s' ha a nagy irgalmu Isten nem könyörül vala, tsak nem mind el bomla!"¹⁶

A prédikáció e részletét, s a kiadvány lapszéli jegyzetében a 42. zsoltárra való hivatkozást olvasva, azonnal megszólal bennünk (s nyilván a gyászbeszéd egykori hallgatóiban is!) Szenci Molnár Albert 42. psalmusának drámai erejű ötödik verszaka, amelyet éppen most, örökmélekeztű Zsoltárosunk születésének 450. esztendejében kizárólag az általa leírt formában illik idéznünk, s nem mai átírásban:

„Sebessége ár vizednec
Es az nagy zugo haboc://:
En raytam öszve ütköznec,
Mégis hozzád ohaytoc,
Mert ugy megtartasz nappal,
Hogy éjfel vigassaggal
Diczéreteket éneklec
Néked erős örizöm nec.”¹⁷

Ez a versszak a prédikációban említett „kárvallás örvényre” is emlékeztet bennünket, de ugyanakkor a strófa második részében olvasható megtartatás említése, hálaszózat éneklés is fontos szerepet kap. Méghozzá nem csak akkori, egyszeri elhangzásakor, hanem napjainkban is, több, Szenci Molnárhoz és Medgyesiéhez hasonló háttérű, teljesen érthető, a nemzeti és a felekezeti érveket váltogató, fájdalom-kiáradás után. Őszinte hangnemével lelki pihenőt kínált annak idején a temetésen összegyűlteknak, s kínál századunkban a mai, gyakran lelki és lélektani támaszra szoruló olvasóknak gyaránt.

¹⁶ Uo., 40–41.

¹⁷ STOLL Béla (kiad.): *Szenci Molnár Albert költői művei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971 (Régi magyar költők tára XVII. század 6), 110.

A befejezéshez közeledve azután Medgyesi ismét a virág metaforát említi első helyen, amely azután – erről a továbbiakban szólok még – részese volt annak, hogy Rákóczi Zsigmond haláláról egy botanikuskertnyi növényt felvonultató barokk eposz született. De lássuk először e motívum megismétlését, már a halotti oráció vége felé: „Te azonban (hogy már beszédemet fordítsam s’ végezzem) Te kevés ideig való kedves örömünk: ifjúság virága, nemzedetnek ékessége, háznak Isten után nagy reménye, gonosz akaróinknak félelme, Ecclesiáink hú gyámola, építője, öregbítője, Scholák terjesztője, ifjai tiszta életnek tüköre, szüléid tiszteletiben telhetetlen [mai jelentésében: nagy mértékű] ritka példájú, nagy ember, betsülhető kíváncs Urunk, mind ezeken [a megpróbáltatásokon] már által mentél! A’ jo bölts Isten, a’ te igyenes s’ kegyes magadviselésének gyümölsésvül adta néked, hogy tégedet, mint eleve érő drága jo ízű gyümölsét, ily hamar le-szakaszon: idvezült eleidhez költöztesse lelkedet az örömben, testedet pedig, *Isten, lelked esmérési s’ emberek békességében* takaríttassa koporsóban; *hogy ne lássák meg a’ te szemeid a jövődő nagy gonoszt.*”¹⁸

Mint már előadásom elején hangsúlyoztam: A *Hármas Jaj* egészen rövidke időkülönbséggel jelent meg Sárospatakon, s még ugyanabban az 1653-as évben Nagyváradon, Szenci Kertész Ábrahám híres puritán nyomdájában. Alig három évvel később pedig egy fiatal váradi református tanár, az ottani eklézsia iskolájának poétikatanára volt az az ígéretes tehetségű Pápai Borsáti Ferenc, akinek életéről mindmáig nem sokat tudunk, s aki latin és magyar nyelvű eposszal tisztelgett Zsigmond emberi értékei és vitathatatlanul igeközpontú élete előtt. Mindössze annyit tudunk meg ennek az aprólékos, olykor tagadhatatlanul túldíszítettnek ható barokk alkalmi versnek a nem igazán feltárható, pontosan nem rekonstruálható háttéréről – többek között Szilágyi Sándor tanulmányából –, hogy a mű közvetlenül Rákóczi Zsigmond halála után keletkezett. Négy esztendő múlva teljes szövege latinul *Metamorphosis* címmel jelen meg, míg az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött magyar változat sokkal rövidebb, töredékes.¹⁹

A teljes latin szöveg huszadik századi átültetése a nagyváradi költő-műfordító, Tóth István érdeme, aki úgy adja közre az egész allegorikus, eposzt, hogy lehetséges forrásai között emlegeti Ovidiust, Tassót és Zrínyit, csak – nem is igazán értjük, miért – a leginkább kéznél lévő és kézen fekvő forrást még egyetlen szóval sem.²⁰ Nevezetesen Medgyesi Pál bizonyára csaknem minden akkori váradi református értelmiségi kezében megfordult halottbúcsúztató szövegét. Pedig az e két, verses és prózai szöveget összekötő, igen beszédes párhuzamok minduntalan megszólítanak bennünket. Különösen nyilvánvaló ez, amikor eljutunk a Pápai

18 MEDGYESI, *Erdély s egész magyar nép*, 44–45.

19 SZILÁGYI Sándor, Borsáti Ferenc ismeretlen iskolai alkalmi költeménye 1656-ból, *Magyar Könyvszemle* 12(1887), 93–99.

20 TÓTH István, *Phoebus forrása. A váradi latin nyelvű humanista költészet antológiája*, Nagyvárad, Literátor Könyvkiadó, 1996, 227–243.

Borsáti eposz egyik, kivételesen letisztult, szép és nyugalmat árasztó, s ezért a szöveg nagy részénél sokkal inkább magával ragadó cím-sorpárjaig:

ZSIGMOND LELKE FELRAGYOG A MENNYEI DICSŐSÉG FÉNYÉTŐL
FULGET ANIMA SIGISMUNDI LUMINE COELESTIS GLORIAE

„Teste a hatyúnál tisztább, s szebb mint a borostyán
Hószín szirma; szeméből boldog erényeket áraszt.”²¹

Erről eszünkbe juthat a Medgyesi által többször alkalmazott borostyán-metáforán kívül az is, hogy a Henkel–Schöne-féle *Emblémáskönyv* 22 pontosan nyolc oldalt szentel a borostyánnak, a Steineichének, amelynek egyik grafikus ábrázolásához a történetesen akár magát Rákóczi Zsigmondot is az eszünkbe juttató, az ő kitartó, hitért való harcát oly híven jellemző „ne rumperer”, a „ne törjek meg” jelíget fűzi hozzá.

Ami pedig Medgyesi Pál „borostyán-rajongását”, annak okát, okait illeti, arról már meglehetősen hosszan írtam *Régi bort új tömlőbe*²³ című tanulmányomban. Erre hivatkozik könyvében egykori doktoranduszom, Péntes Tiborc Szabolcs is:²⁴ „Petróczi Éva, Szilágyival egyetértésben, a váradiak korabeli fitomorf szemléletének, s általában a puritánok virágnyelvének jelentőségét méltatta: A puritánok ugyanis »a virágok öröklétének hangsúlyozásával igyekeztek enyhíteni a gyászolók fájdalmát, meggyőzni őket a feltámadás bizonyosságáról«”.²⁵

Ez a szavakkal való botanizálás azonban természetesen a nem-puritán prédikátorok búcsúztatóiban sem ritka. A tanárember-irodalmár Pápai Borsáti viszont valószínűleg éppen ennek a Medgyesi-írta halotti orációnak a sokkal visszafogottabb fitomorf szemléletét annyira hevesen a magáévá tette, hogy eposza sok egyéb mellett egy igazi, bár meglehetősen túlbujánzott és fegyelmet nem tűrő, sőt elvadult „verbális botanikus kert”.

Mint tudjuk, Medgyesi igazi kegyességi sikerkönyvvé lett *Praxis pietatis*-fordítása először 1636-ban jelent meg. Tehát, éppen tizenhét esztendővel a Rákóczi Zsigmond fölött elmondott búcsúztató sárospataki és nagyváradai publikálása előtt. Ak-

21 Uo., 234.

22 ARTHUR HENKEL – ALBRECHT SCHÖNE: *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart–Weimar, Verlag J. B. Metzler, 1996, 219–227.

23 PETRÓCZI ÉVA, *Régi bort új tömlőbe* – néhány új szempont Medgyesi Pál Bayly-fordításának vizsgálatához, in: Fazakas Gergely Tamás – Győri L. János (szerk.): *Medgyesi Pál redivivus, Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról*, Debrecen, Debreceni Egyetem – Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 2008, 164–173.

24 PÉNTES TIBORC SZABOLCS: „Valakik szikrának szárnya alatt vadnak...” *Várad és a puritanizmus II. Rákóczi György fejedelemsége idején*, Nagyvárad, Partium Kiadó, 2014, 112.

25 PETRÓCZI ÉVA: Kertészeti témák a magyar puritán irodalomból, in: PETRÓCZI ÉVA „...mi lelkünknek éltető abra-ka”, *Tanulmányok a magyar és angolszász vallásos irodalomból*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – Fekete Sas Kiadó, 2008, 64–75, 72.

korra bizony már egy negyedszázad telt el 1631 májusához képest, amikor – öt ott eltöltött hónap után – Medgyesi „Cantabrigiából” „Lejdába” tette át tanulmányai székhelyét. Cambridge-i diáktársai között volt egy, az ottani Magdalen College-ben tanult, valóságos egyháztörténeti nevezetességnak számító teológus, aki ott 1627-ben bakkalaureusi, majd 1631-ben magiszteri fokozatot szerzett. Ő volt a méltán világhírűvé lett puritán életvezetési könyv-szerző, Lewis Bayly bangori, vagyis észak-walesi püspök fia, a későbbi teológiai doktor, aki éppen borostyán-metaforát választott 1650-ben megjelent disszertációja címéül: a *Herba parietis, vagy a falon kúszó virág, írta Thomas Bayly teológiai doktor, amikor itt raboskodott*.²⁶ Ez a fiatalember, tudós anglikán teológusként, világszerte ismertté lett puritánus apa fiaként szállt szembe a Cromwell-rezsimmel, sőt a híres-hírhedett Newgate börtönben egy ideig még az ő méltán híressé vált apja is „vendégeskedett”. Fia – a részletek nem ismeretesek – innen szökött meg azután Olaszországba, ahol természetesen azonnal katolizált, s Ottoboni bíboros udvarában menedékjogot kapott.

Hogy az ifjabbik Bayly *Herba parietis*-ét, vagyis az angol puritán körökben jócskán „árulónak” számító Bayly juniornak ezt a panaszos opuszát a Rákóczi Zsigmond halála és búcsúztatása idején a Magyarország, a Partium és Erdély földjébe alaposan „hazagyökerezett” Medgyesi ismerte-e egyáltalán, arról nincs tudomásunk. Az viszont több mint valószínű, hogy 1631-es Cambridge-i hónapjaiban – angolul szokatlanul gyorsan megtanuló magyar peregrinusként – a mi Medgyesink nagy valószínűséggel legalább valamelyest megismerhette Lewis Bayly fiát. A heves sértettségében Angliából elmenekült, s szélesebben katolizált Thomas Bayly „fiatalúrral”, aki 1657 táján hunyt el, nyilvánvalóan aligha tartott volna fenn baráti viszonyt akár Rákóczi Zsigmond, akár az őt utolsó útjára kísérő, tőle sokak nevében elkészítő lelkipásztor. Az mindenesetre nyilvánvaló, hogy a borostyán a tizenhetedik században gyakran emlegetett, ikonikus jelentéstartalmat hordozó, mindig a méltóságot jelképező, „szuprakonfesszionális” (tehát, felekezetfeletti, bár korántsem mai értelemben ökumenikus!) használatba került növény volt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALOGH Judit (kiad.): *Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686 évekről*, Barót, Tortoma Könyvkiadó, 2023 (Háromszéki téka. 1), 71–78.
- CSÁSZÁR Károly, *Medgyesi Pál élete és működése*, Budapest, Franklin Társulat, 1911.
- GERVERS-MOLNÁR Vera: *Sárospataki síremlékek*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, (Művészettörténet füzetek 14), 45.
- HENKEL, Arthur– SCHÖNE, Albrecht: *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart–Weimar, Verlag J. B. Metzler, 1996, 219–227.

26 Thompson COOPER: Bayly, Thomas (d.1657?), in: Dictionary of National Biography, 1885–1900, Volume 03 [https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_National_Biography,_1885-1900/Bayly,_Thomas_\(d.1657%3F\)](https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_National_Biography,_1885-1900/Bayly,_Thomas_(d.1657%3F)) (Letöltés: 2024. december 1.)

- MEDGYESI Pál: *Erdély s egész magyar nép egymás után csak hamar ...érkezett hármias jajja s siralma...*, Sárospatak, Renius György, 1653. (RMNy 2486)
- MEDGYESI Pál: *Erdély s egész magyar nép egymás után csak hamar ...érkezett hármias jajja s siralma...*, Várad, Szenci Kertész Ábrahám, 1653. (RMNy 2504).
- MEDGYESI, *Erdély s egész magyar nép* (Várad), címlap.
- MONOK István, *A Rákóczi-család könyvtárai 1588-1660*, Szeged, Scriptum, 1996 (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai 1).
- PÉNZES Tiborc Szabolcs: „*Valakik szíkerának szárnya alatt vadnak...*” Várad és a puritanizmus II. Rákóczi György fejedelemsége idején, Nagyvárad, Partium Kiadó, 2014, 112.
- PETRŐCZI Éva, Régi bort új tömlőbe – néhány új szempont Medgyesi Pál Bayly-fordításának vizsgálatához, in: Fazakas Gergely Tamás – Győri L. János (szerk.): *Medgyesi Pál redivivus, Tanulmányok a 17. századi puritanizmusról*, Debrecen, Debreceni Egyetem – Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 2008, 164–173.
- PETRŐCZI Éva: A kitaszított és a befogadott, in: PETRŐCZI Éva: *Mennyei társalkodások, Újabb tanulmányok*, Sárospatak, Hernád, 2019. (Nemzet, egyház, művelődés 12), 76–96.
- PETRŐCZI Éva: Kertészeti témák a magyar puritán irodalomból, in: PETRŐCZI Éva „...mi lelkünknek élető abraja”, *Tanulmányok a magyar és angolszász vallásos irodalomból*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – Fekete Sas Kiadó, 2008, 64–75, 72.
- PETRŐCZI Éva: Medgyesi –triptichon, in: PETRŐCZI Éva: *Nagyságodnak alzáatos lelki szolgálója, Tanulmányok Medgyesi Pálról*. „*The Obedient Spiritual Servant of Your Highness.*” *Hungarian and English Essays on Pál Medgyesi*, Hernád Kiadó – Barankovics István Alapítvány, Budapest–Debrecen, 2007 (Nemzet, egyház, művelődés 4), 55–61.
- STOLL Béla (kiad.): *Szenci Molnár Albert költői művei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971 (Régi magyar költők tára XVII. század 6), 110.
- SZABÓ András Péter: II. Rákóczi György és Rákóczi Zsigmond, *Sic itur ad astra* (2002/1), 65–101.
- Szent Biblia*, ford. Károli Gáspár, Budapest, Magyar Bibliatársulat, 2018, 651. (Préd 4,10.12.)
- SZILÁGYI Sándor, Borsáti Ferencz ismeretlen iskolai alkalmi költeménye 1656-ból, *Magyar Könyvszemle* 12(1887), 93–99.
- Thompson COOPER: Bayly, Thomas (d.1657?), in: *Dictionary of National Biography*, 1885–1900, Volume 03 [https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_National_Biography,_1885-1900/Bayly,_Thomas_\(d.1657%3F\)](https://en.wikisource.org/wiki/Dictionary_of_National_Biography,_1885-1900/Bayly,_Thomas_(d.1657%3F))
- TÓTH István, *Phoebus forrása. A várad latin nyelvű humanista költészet antológiája*, Nagyvárad, Literátor Könyvkiadó, 1996, 227–243.